

پیشگیری در قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز مصوب ۱۳۹۲: چرایی،

چیستی و چگونگی

شهرام ابراهیمی*

۱۳۹۵/۰۹/۰۹

۱۳۹۵/۰۱/۲۱

چکیده

قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز مصوب ۱۳۹۲، برای اولین بار، علاوه بر جرائم و مجازات‌ها، یک فصل مستقل به پیشگیری از قاچاق کالا اختصاص داد و به این سان، در کنار حقوق کیفری ماهوی و شکلی، حقوق پیشگیری از قاچاق کالا را نیز به رسمیت شناخت و با مقدم ساختن آن بر کیفر، حداقل از لحاظ تقنینی، ضرورت توسل هم‌زمان به پیشگیری مجازات را پذیرفته است.

اما آیا ساز و کارهای پیشگیرانه این قانون نسبت به همه موقعیت‌های ارتکاب قاچاق از یک سو و نیز مرتکبان آن از سوی دیگر، به شکل واحد قابل اجرا است و یا متناسب با ویژگی‌های هر کدام، باید راهبرد افتراقی در پیش گرفت؟ بررسی جرم‌شناختی جنبه‌های مختلف این مسئله، یعنی چرایی، چیستی و چگونگی پیشگیری، موضوع مقاله حاضر را تشکیل می‌دهد.

واژگان کلیدی

پیشگیری از قاچاق، قانون مبارزه با قاچاق کالا، حقوق پیشگیری، حقوق کیفری دشمن مدار.

*. استادیار دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه شیراز.

مقدمه

از زمانی که داد و ستد بین‌المللی کالا رونق یافت، حکومت‌ها، به آن به‌عنوان یکی از منابع اساسی تأمین بودجه چشم دوخته و نظاماتی را توأم با ضمانت اجرای مدنی-اداری، برای ورود و خروج آن وضع کردند. فقدان بازدارندگی پاسخ‌های مدنی از یک‌سو و کاهش تدریجی وصول عوارض گمرکی به دلیل عدم رعایت مقررات از سوی دیگر، قانون‌گذار را به چاره‌اندیشی واداشت. حاصل این چاره‌اندیشی در نهایت، به‌زعم قانون‌گذار، به زود بازده‌ترین و ساده‌ترین پاسخ، یعنی ضمانت اجرای کیفری محدود شد. در واقع، با وجود اینکه ورود و خروج غیرمجاز کالا و ارز، یعنی قاچاق ماهیتاً پدیده‌ای اقتصادی است، لیکن دولت‌ها به جای یافتن راه حل ریشه‌ای و اصلاح نظام اقتصادی و اجتماعی^۱، به مبارزه کیفری از طریق جرم‌انگاری روی می‌آورند.^۲

در ایران نخستین قانون خاص راجع به قاچاق در تاریخ ۱۳۰۶/۱۲/۱۶ تصویب شد.^۳ شش سال بعد، قانون مجازات مرتکبین قاچاق در تاریخ ۱۳۱۲/۱۲/۲۹ با پیش‌بینی دسته‌بندی جدید از قاچاق و پاسخ‌دهی براساس ماهیت عمل و نوع کالا تصویب و لازم‌الاجرا شد و پس از آن با توجه به تحولات اقتصادی-اجتماعی و تغییر شیوه ارتکاب، طی سال‌های ۱۳۱۶، ۱۳۱۹، ۱۳۳۷، ۱۳۵۰، ۱۳۵۳، ۱۳۶۰ و ۱۳۷۳ دستخوش اصلاحات مختلف شد.

طولانی شدن زمان دادرسی و افزایش احکام صادره اجرا نشده و ضرورت تسریع در رسیدگی و تعیین تکلیف قطعی پرونده‌های مربوط به کشفیات قاچاق و به‌طور کلی اندیشه احیا بازدارندگی از

۱. گلی، رضا و ابراهیم نقدی، **محشای قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز**، انتشارات راه دانشگاه، چاپ اول، ۱۳۹۴.

۲. در خصوص مبارزه با قاچاق مواد مخدر، با وجود پیشینه طولانی تجارت و استعمال آن در ایران، از دوره مشروطه تا کنون، حدود ۷۲ مصوبه می‌توان نام برد که اگرچه از کارآمدی آنها تحقیق علمی در دسترس نمی‌باشد، لیکن از دغدغه قانون‌گذار در مبارزه و پیشگیری از آن حکایت می‌کند. نگاه کنید به: محمد عظیمیان بجنستانی و دیگران: **سیر تحول قانون‌گذاری در زمینه مواد مخدر، روان‌گردان‌ها و اعتیاد**، انتشارات مرکز پژوهش، مطالعات و آموزش ستاد مبارزه با مواد مخدر، چاپ اول، ۱۳۸۶، ص ۳.

۳. البته باید خاطر نشان ساخت که پیش از این نظام‌نامه‌هایی جهت سامان‌دهی چگونگی اخذ عوارض گمرکی تدوین شده بود و رویه‌های گمرکی به شکل پراکنده اجرا می‌شد. به‌عنوان مثال، در اواخر دوره حکومت قاجار، نظام‌نامه گمرک با رویکرد جبرانی یعنی اعاده وضع به قبل از ارتکاب تهیه گردید. جهت اطلاعات بیشتر در خصوص وصول عایدات از کالاهای وارداتی و صادراتی در ایران باستان و تحولات آن به شکل مختصر نگاه کنید به: فضل اله امیرحاجلو، **سیاست کیفری تقنینی ایران در مقابله با قاچاق گمرکی**؛ قابل دسترس در سایت: WWW.IRANIANS.AED.ORG.

گذر سرعت در رسیدگی و حتمیت کیفر صرف‌نظر از میزان کارآمدی آن در عمل، موجب تصویب قانون «نحوه اعمال تعزیرات حکومتی راجع به قاچاق کالا و ارز» در مجمع تشخیص مصلحت نظام گردید.

وجه مشترک این مقررات بی‌توجه به علل ارتکاب قاچاق کالا از یک‌سو و تمرکز بر رویکرد واکنشی است. به‌عبارت دیگر هنوز پیشگیری وارد گفتمان تقنینی قانون‌گذار نشده است. به همین دلیل ناکارآمد تلقی شد.

به این ترتیب، ناکارآمدی مقررات موجود از یک‌سو و تعدد نهادهای متولی، تنوع مقررات، و فعالیت نهادهای موازی از سوی دیگر، موجب شد لایحه جامع مبارزه با قاچاق کالا و ارز در سال ۱۳۸۱، تقدیم مجلس شود. این لایحه پس از فراز و نشیب فراوان، در سال ۱۳۹۰ مطرح و پس از دو سال بررسی در تاریخ ۹۲/۱۰/۱۸ به تصویب رسید. فصل اول این قانون به تعاریف، مصادیق و تشکیلات، فصل دوم به پیشگیری از قاچاق اختصاص دارد.^۱

به این ترتیب قانون‌گذار در کنار حقوق کیفری ماهوی و شکلی قاچاق کالا، حقوق پیشگیری از قاچاق کالا را به رسمیت شناخته و با اختصاص یک فصل طولانی به این موضوع و مقدم ساختن آن بر کیفر، در مقایسه با مقررات متعدد گذشته، حداقل از لحاظ تقنینی ضرورت توسل هم‌زمان به پیشگیری-مجازات را پذیرفته است.

به این ترتیب، در گفتار اول، چرایی اختصاص یک فصل مستقل به پیشگیری در قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز بررسی و در گفتار دوم محتوای تدابیر پیشگیری در این قانون تحلیل می‌شود. چگونگی پیشگیری موضوع گفتار سوم را تشکیل می‌دهد.

۱. چرایی پیشگیری

مخاطبان یا سوژه‌های حقوق کیفری و نیز جرم‌شناسی کلاسیک، اشخاص حقیقی بودند که قابل اصلاح و بازگشت به جامعه فرض می‌شدند. بر همین اساس، در حقوق کیفری شکلی، تضمینات

---

۱. فصل سوم و چهارم این قانون به تبیین انواع قاچاق اعم از قاچاق کالای مجاز و ممنوع، فصل پنجم و ششم به قاچاق سازمان‌یافته و حرفه‌ای و جرائم مرتبط پرداخته و ابعاد ماهوی آن را روشن ساخته است. جنبه‌های شکلی، یعنی مقررات مربوط به دستگاه‌های کاشف و مراجع صالح به رسیدگی به ترتیب موضوع فصل‌های هفتم و هشتم را تشکیل می‌دهد. تکلیف اموال ناشی قاچاق در فصل هفتم تعیین شده و آخرین فصل نیز به مقررات عمومی یا به عبارتی به حقوق جزای عمومی قاچاق کالا و ارز اختصاص یافته است.

دادرسی عادلانه و در جرم‌شناسی بالینی، بازپروری در اولویت قرار می‌گرفت. لیکن هم‌زمان با تولد و توسعه فعالیت‌های اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی اشخاص حقوقی و ظهور اشکال جدید بزهکاری، سازمان‌یافته، حرفه‌ای و فراملی شدن آن، مرتکب، که نظم سیاسی، اقتصادی و اجتماعی موجود را هدف قرار داده بود، دشمن جامعه تلقی شد.

یعنی شخصی که برای مبارزه با آن می‌توان تا حدودی از موازین حقوق بشری و محدودیت‌های حقوقی کیفری عدول و امنیت را بر عدالت ترجیح و به جای جذب و ادغام، گفتمان طرد و اخراج را برگزید^۱ و از شیوه‌های قابل اعمال در فضای جنگی-امنیتی، مانند فعالیت‌های اطلاعاتی و عملیات سرویس مخفی بهره گرفت.

در این نوع گفتمان، قانون‌گذار با انتخاب کلمات معنادار رزمی، مانند «مبارزه» و «جنگ» ایجاد فضای امنیتی- نظامی، به مجریان قانون پیام می‌دهد به جای درک موقعیت و شرایط اجتماعی بزهکار، نسبت به او رویکرد سلبی پیشه نمایند.

ممنوعیت تخفیف و تعلیق (موضوع ماده ۷۱)، هم‌ترازی معاون و شریک از لحاظ نوع و میزان مجازات (ماده ۳۵)، محسوب نمودن قاچاق کالا و ارز به‌عنوان مصادیق جرائم اقتصادی (م ۵۷) و بالتبع خروج آنها از شمول مرور زمان تعقیب، صدور و اجرای مجازات موضوع ماده ۱۰۹^۲ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ و سایر تأسیسات ارفاقی این قانون، پیش‌بینی نظام خاص پاسخ‌دهی به شروع به جرم متفاوت با قانون مجازات (ماده ۶۸)، پیش‌بینی پایگاه اطلاعات محکومان قاچاق کالا و ارز و امکان ثبت و دسترسی سریع به سوابق محکومان (موضوع ماده ۷۳) با رویکرد مدیریت خطر ارتکاب مجدد و نیز دل بستن به تدابیر پیشگیرانه فنی-فناورانه وضعی و نیز برگزاری رزمایش سراسری و منطقه‌ای با محوریت دستگاه‌های کاشف (بند ب.م ۱۰) از جمله جلوه‌های این نوع تفکر در قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز مصوب ۱۳۹۲ است. به این سان

۱. صدر توحید خانه، محمد، حقوق در چنبره دشمن، از سیاست آمریکایی جنگ با ترور تا نظریه آلمانی حقوق

کیفری دشمنان، تازه‌های علوم جنایی (مجموعه مقاله‌ها)، زیر نظر علی حسین نجفی ابرندآبادی، چاپ اول، ۱۳۸۸، ص ۴۶۵.

۲. ماده ۱۰۹- جرائم ذیل مشمول مرور زمان تعقیب، صدور حکم و اجرای مجازات نمی‌شوند:

الف) جرائم علیه امنیت داخلی و خارجی کشور.

ب) جرائم اقتصادی شامل کلاهبرداری و جرائم موضوع تبصره ماده (۳۶) این قانون با رعایت مبلغ مقرر در آن ماده.

راهبرد قانون‌گذار در قبال این دسته جرائم مبتنی بر نگاه ایدولوژیک و نه یک بینش علمی و کارشناسانه است.^۱

قانون‌گذار، در این رویکرد، جرم قاچاق کالا و به‌طور کلی جرائم اقتصادی را که جزء جرائم عادی محسوب می‌شود، متضمن صدمه و خدشه به نظام سیاسی و مرتکب آن را دارای ذهنیت و قصد اخلال در نظام اقتصادی^۲ و در نهایت سیاسی می‌پندارد. درحالی‌که اتفاقاً، این دسته بزهکاران نه تنها قصد مقابله با نظام و اخلال نداشته بلکه به هر طریق به دنبال ابقا و تثبیت شرایط، جهت استمرار فعالیت خود، یعنی سوءاستفاده‌های مالی مجرمانه می‌باشند. به این ترتیب رویکرد سیاسی به یک راهبرد مبارزه به دور از واقعیت منتهی می‌شود که نقطه عزیمت آن مبتنی بر علت‌شناسی نیست.

اما قانون‌گذار، با وجود این رویکرد، تحت تأثیر پژوهش‌های جرم‌شناسی، در کنار جرم‌انگاری و کیفرگذاری، پیشگیری را در گفتمان امنیت عمومی وارد نموده و به این باور رسید که زوج "پیشگیری و مجازات" به موازات هم با سرمایه‌گذاری برابر می‌تواند موج بزهکاری را مهار نماید. در همین راستا است که ماده ۱۹ قانون مجازات اسلحه و مهمات و دارندگان سلاح و مهمات غیر مجاز ۱۳۹۰/۶/۲۳، نیز به نوبه خود دولت را موظف ساخت تا سالانه اعتبار لازم برای پیشگیری از جرم را از محل بودجه عمومی کشوری در اختیار شورای امنیت کشور قرار دهد.

قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز قدم را فراتر نهاده، به لحاظ وقوف بر ناکارآمدی و حتی زیان‌بار بودن مجازات، برای اولین بار و البته در یک قانون متأثر از گفتمان دشمن‌مدار، یک فصل مستقل طولانی، پس از ذکر تعاریف و مصادیق در مواد ۱ و ۲، از ماده ۳ تا ۱۸ به پیشگیری اختصاص داده و همسو با کنوانسیون بین‌المللی مبارزه با فساد، آن را بر تدابیر کیفری مقدم داشته است.^۳ در

۱ نگاه کنید به: نجفی ابرنآبادی، علی حسین، به سوی تعریف یک سیاست ملی پیشگیری از بزهکاری، دیپاچه در: حمیدرضا نیکوکار (به کوشش) دانشنامه پیشگیری از جرم آکسفورد، نشر میزان، ۱۳۹۴، ص ۹.
۲ ماده ۳۰- در صورتی که ارتکاب قاچاق کالا و ارز به صورت انفرادی و یا سازمان‌یافته به قصد مقابله با نظام جمهوری اسلامی ایران یا با علم به مؤثر بودن آن صورت گیرد و منجر به اخلال گسترده در نظام اقتصادی کشور شود، موضوع مشمول قانون مجازات اخلالگران در نظام اقتصادی کشور مصوب ۱۳۶۹/۹/۱۹ می‌گردد و مرتکب طبق مقررات قانون مزبور مجازات می‌شود.

۳. حسینی، سید حسین و محمد مسعود ملازمیان، بررسی تطبیقی پیشگیری وضعی از جرم ارتشاء در حقوق ایران و کنوانسیون مریدا، پژوهش‌نامه حقوق کیفری، دوره ۶ شماره ۱، بهار و تابستان ۱۳۹۴، ص ۶۵-۸۳.

واقع فصل دوم این کنوانسیون، با عنوان «تدابیر پیشگیرانه» از کشورها خواسته است شیوه‌های تحقق پیشگیری، مشارکت جامعه مدنی، حاکمیت قانون، مدیریت منافع عمومی، شفافیت و مسئولیت‌پذیری را دنبال نمایند و رویه‌های موجود را نیز به‌طور نظامند ارزیابی و از طریق تأسیس نهاد متولی تخصصی، همکاری داخلی و بین‌المللی در این خصوص را مدیریت کنند، چارچوبی که در فصل پیشگیری قانون مبارزه با قاچاق نیز تا حدودی رعایت شده است.

به این ترتیب، از یک سو کیفر با کارکردهای متعدد آن، مانند ارباب عمومی، ارباب فردی، خنثی‌سازی و سزادهی مؤثر واقع نشده است، از سوی دیگر، مطالعات تجربی راجع به اهداف و کارکردهای کیفر نشان داده است که تحقق کامل این اهداف بعید و بعضاً غیرممکن می‌باشد. بنابراین تعجب آور نخواهد بود که در برابر این ناتوانی کیفر از دست‌یابی به نتیجه و اهداف مورد انتظار، توسل به مداخله پیشگیرانه مطرح و مورد استقبال قرار گیرد.^۱

حال باید دید محتوای تدابیر پیشگیرانه فصل دوم قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز که به نوعی "حقوق پیشگیری فناورانه"^۲ یعنی تدابیر پیشگیرانه وضعی ضمانت‌اجرا را تشکیل می‌دهد، چیست؟ اما قبل از تحلیل محتوای تدابیر، بررسی مدیریت پیشگیری از قاچاق در قانون موضوع بحث ضروری می‌نماید.

۲. محتوای تدابیر (چیستی) و گونه‌های پیشگیری

۱.۲ تقویت مدیریت پیشگیری از قاچاق

اقدامات پیشگیرانه در طول تاریخ عمدتاً ابتکاری، فرد محور، متفرقه و بدون برنامه‌ریزی، هماهنگی و نظارت بود و همین امر به‌ویژه پس از شکل‌گیری دولت‌ها، در عمل موجب هدر رفتن امکانات و ظرفیت‌های بخش‌های مختلف در زمینه پیشگیری از جرم می‌شد. به تدریج لزوم مبارزه اثربخش با بزهکاری در حال گسترش، مدیریت پیشگیری از جرم و تأسیس یک نهاد متولی را ضروری نمود. این اندیشه در سطح داخلی موقعیت ویژه‌ای پیدا کرد به‌گونه‌ای

۲. ابراهیمی، شهرام، **پیشگیری از جرم در چالش با موازین حقوق بشر**، رساله دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، ۱۳۷۸، ص ۴۳.

که برخی از کشورها با ایجاد یک نهاد دائمی هدایت برنامه پیشگیری، جایگاه آن را به اولویت سیاست جنایی ارتقاء داده‌اند.^۱

در سطح بین‌المللی نیز، اصول راهبردی سازمان ملل در سال ۲۰۰۲ با ترسیم خطوط اساسی تأمین امنیت پایدار، در بند الف از دولت‌ها خواست در ساختار تشکیلات خود یک نهاد دائمی در این خصوص تأسیس نمایند، به نحوی که مسئولیت‌ها، اهداف و برنامه‌ها دقیقاً تعریف گردد.^۲ پس از آن در اسناد ویژه مرتبط با فساد، از جمله در ماده شش کنوانسیون بین‌المللی مبارزه با فساد، اجرای سیاست‌های پیشگیری را برعهده یک نهاد مستقل بهره‌مند از منابع مادی و نیروی انسانی متخصص قرار داده است.

به این ترتیب، مدیریت پیشگیری، یعنی فرایند بکارگیری کارآمد منابع مادی و انسانی توأم با سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی، هماهنگی و نظارت در حوزه پیشگیری از قاچاق کالا و ارز در ماده ۳ قانون انعکاس یافته است. این فرایند در سطح ملی، از طریق "ستاد مرکزی مبارزه با قاچاق کالا و ارز" و در سطح استانی، توسط "کمیسیون برنامه‌ریزی، هماهنگی و نظارت" (تبصره م ۳) اجرا می‌شود. به منظور هماهنگی و نظارت بر اجرای وظایف پیشگیرانه دستگاه‌های اجرایی، "کار گروه‌های کارشناسی پیشگیری از قاچاق کالا و ارز" (ماده ۴) نیز می‌تواند تشکیل گردد. این اقدام موجب می‌شود تا قانون‌گذار از یک‌سو، از اجرای وظایف پیشگیری و یا عدم اجرا و موانع مختلف آن مطلع و نسبت به رفع موانع پس از یک دوره آزمایشی اقدام نماید و از سوی دیگر از موازی‌کاری و پراکندگی فعالیت نهادهای متعدد که در عمل موجب هدر رفتن امکانات و ظرفیت و خنثی شدن برنامه‌های کنشگران این حوزه می‌گردد، جلوگیری نماید.

به این سان، ماده ۳ و تبصره ۲ ماده ۴، نهادهای متولی و کار گروه‌های آن را باید همچون یک مجلس قانون‌گذاری پیشگیری تلقی نمود که از یک‌سو، تصمیمات آن برای تمامی دستگاه‌های اجرایی لازم‌الاجرا فرض شده است و از سوی دیگر، سایر دستگاه‌های غیر اجرایی مرتبط با پیشگیری نیز به همکاری با این نهاد ملزم شده‌اند.

۱. نجفی ابرند آبادی، علی‌حسین، به سوی تعریف یک سیاست ملی پیشگیری از بزه‌کاری (دیباچه) در: حمید رضا نیکوکار (به کوشش) دانشنامه پیشگیری از جرم آکسفورد، نشر میزان، ۱۳۹۴، ص ۱۲.
 ۲. منصور آبادی، عباس و شهرام ابراهیمی، تحولات مدیریت پیشگیری از جرم، فصلنامه مطالعات پیشگیری از جرم، شماره ۸، ص ۷.

از جمله مهم‌ترین وظایف مدیریتی این ستاد اولویت بخشی به پیشگیری‌های فنی-فناورانه‌ای وضعی در قالب تهیه، اجرا و بهره‌برداری از سامانه هوشمند شناسایی و مبارزه با قاچاق کالا است؛ اقدام‌های پیشگیرانه‌ای که قانون‌گذار آنها را ضمانت اجراء کرده است. در واقع، قانون‌گذار از یک سو، امتناع از راه‌اندازی سامانه پیشگیری فناورانه^۱ از طرف اشخاص حقیقی و حقوقی را تخلف پنداشته و آن را با پاسخ اداری محرومیت از اشتغال مواجه ساخته و از سوی دیگر، وارد نمودن داده‌های خلاف واقع که مانع از تحقق اهداف پیشگیری مورد نظر سامانه‌ها و موجب اختلال در مدیریت پیشگیری می‌شود و نیز دسترسی غیرمجاز به اطلاعات سامانه‌ها را جرم‌انگاری و آن را به ترتیب با پاسخ انفصال موقت از خدمات دولتی و عمومی و نیز حبس همراه ساخته است. این ضمانت اجرا البته به مدیریت پیشگیری محدود نشده است.

۲.۲. توسل فراگیر به فناوری

عمل مجرمانه پاسخ یک شخصیت به یک وضعیت و موقعیت معین است، بر همین اساس، علت‌شناسی را می‌توان یا در شخصیت و محیط بزهکار و یا در وضعیت پیش‌جنایی و یا ترکیب هر دو عنصر دنبال نمود. بنابراین شناخت موقعیت پیش‌جنایی برای تبیین عمل مجرمانه ضروری است.

موقعیت پیش‌جنایی عبارت است از مجموعه شرایط و اوضاع و احوال خارج از اراده بزهکار در زمان و مکان نزدیک به ارتکاب جرم. در هر موقعیت پیش‌جنایی نیز باید بین دو عنصر اساسی، یعنی ۱. رویدادی که موجب شکل‌گیری طرح مجرمانه در اندیشه مرتکب می‌گردد و ۲. اوضاع و احوالی که منجر به اجرایی کردن گذر از اندیشه مجرمانه به عمل می‌شود، تفکیک قائل شد. نقش جرم‌شناختی هر کدام از دو عنصر، بی‌تردید بسیار متفاوت است. از آنجایی که انگیزه و شیوه اقدام بزهکاران حتی برای جرائم مشابه متفاوت است، هر اقدام پیشگیری، بسته به نوع جرم و مرتکب متفاوت خواهد بود.

به این ترتیب در رویکرد وضعی با پذیرش این پیش فرض که مدیریت و مداخله در محیط بلافاصله منتهی به ارتکاب جرم مانع ارتکاب برخی جرائم می‌شود، چندین دسته اقدامات پیشگیرانه را می‌توان پیش‌بینی نمود: اقداماتی که موجب افزایش خطر دستگیری، افزایش

۱ خانعلی‌پور، سکنینه، پیشگیری فنی از جرم "درآمدی بر مدیریت جرم‌شناسی ریسک جرم، نشر میزان، چاپ اول، ۱۳۹۰.

دشواری ارتکاب و نیز کاهش منافع و در نهایت همه آنها به کاهش وضعیت پیش‌جنایی منتهی می‌شود، اقداماتی که قانون‌گذار نیز در قانون امور گمرکی مصوب ۱۳۹۰/۸/۲۲ به منظور حصول اطمینان از رعایت مقررات گمرکی به آن دل بسته و در ماده ۱۱ این قانون، کلیه کالاهایی که به قلمرو گمرکی وارد یا خارج می‌شود را مشمول کنترل‌هایی چون مدیریت خطر، بازرسی‌های منظم یا اتفاقی، بکارگیری تجهیزات و شیوه‌های نوین بازرسی، روش‌های مبتنی بر حسابرسی و در موارد استثنایی بدرقه یا مراقبت قرار داده و مسئولیت آن را طبق ماده ۲ قانون مذکور، به مرزبان اقتصادی، یعنی گمرک سپرده است. حال باید دید مهم‌ترین جلوه‌های حذف یا محدود سازی موقعیت پیش‌جنایی و نیز کاهش منافع ارتکاب قاچاق کدام است؟^۲

۱.۲.۲ حذف موقعیت پیش‌جنایی از طریق الکترونیکی نمودن اسناد

از آنجایی که خارج کردن کالا از قلمرو گمرکی بدون انجام تشریفات قانون عمدتاً از طریق ارائه اسناد مثبت گمرکی مانند پروانه گمرکی، پته گمرکی، پروانه عبور، پروانه صادراتی، کارت مسافری و قبض سپرده موجب ترخیص کالا (موضوع بند اول ماده ۱۱۷) و مجوزهای کتبی خلاف واقع و جعلی (موضوع ماده ۳۳) صورت می‌پذیرد، قانون‌گذار با هدف حذف زمینه ارتکاب جرم، از یک‌سو، در ماده ۵ آیین‌نامه اجرایی قانون امور گمرکی مصوب ۱۳۹۱/۱۲/۲۹، گمرک را موظف ساخته است به منظور انجام کنترل‌های گمرکی از فناوری نوین، اطلاعات و پرتونگاری استفاده نماید و در بند ۷ همان آیین‌نامه و سازمان‌های مسئول کنترل را ملزم نموده که اسناد، مدارک، گواهی‌ها و مجوزهای مرتبط به گمرک را به‌صورت الکترونیکی به گمرک ارائه کنند. از سوی دیگر در بند ۶ ماده ۶ قانون مبارزه با قاچاق کالا و ذیل فصل پیشگیری از قاچاق، وزارت امور اقتصاد و دارایی و راه و شهرسازی را با هدف افزایش دقت در کنترل و بازرسی کالا موظف نموده است، مبادی ورودی و خروجی و مسیرهای حمل و نقل را به امکانات فنی مناسب

۱. ماده ۱۱- به منظور حصول اطمینان از رعایت مقررات گمرکی، کلیه کالاهایی که به قلمرو گمرکی وارد یا از آن خارج می‌شود، مشمول تشریفات و کنترل‌های گمرکی با استفاده از شیوه‌هایی مانند مدیریت خطر، بازرسی‌های منظم یا اتفاقی، به کارگیری تجهیزات و شیوه‌های نوین بازرسی، روش‌های مبتنی بر حسابرسی و در موارد استثنایی بدرقه یا مراقبت است.
۲. صبوری‌پور، مهدی و حامد صفایی آتشگاه، **پیشگیری وضعی از قاچاق کالا در قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز مصوب ۱۳۹۲**، مجله حقوقی دادگستری، دوره ۸۰، شماره ۹۳، بهار ۱۳۹۵، ص ۱۲۲.

تجهیز و کلیه اسناد ورود، صدور، حمل و نقل و نظایر آن را الکترونیکی نماید. برخی از این اقدامات ارتکاب جرم را دشوار و برخی دیگر خطر دستگیری را افزایش می‌دهد.

۲.۲.۲. حذف زمینه ارتکاب از طریق شناسه‌دار کردن انبارها

از آنجایی که وسایل نقلیه آبی، هواپیما و وسایل نقلیه زمینی اعم از خالی یا حامل کالا که وارد قلمرو سرزمینی ایران می‌شوند براساس م. ۱۰۲ و ۱۰۳ قانون امور گمرکی، مجاز نیستند بدون انجام تشریفات گمرکی کالایی را تخلیه یا بارگیری نمایند، از یک‌سو ماده ۱۱ به منظور حصول اطمینان از رعایت مقررات مربوط به کنترل‌های گمرکی، پیش‌بینی کرده است، کلیه کالاهای وارداتی به قلمرو گمرکی با شیوه‌هایی مانند مدیریت خطر، بازرسی، منظم یا اتفاقی، بکارگیری تجهیزات و شیوه‌های نوین بازرسی مورد بدرقه یا مراقبت قرار گیرد. از سوی دیگر بند ط. ماده ۳، قانون امور گمرکی گمرک را موظف نموده است اماکن گمرکی، یعنی انبارها، باراندازها، اسکله‌ها، فرودگاه‌ها، ایستگاه‌های راه آهن که برای انباشتن و نگهداری کالا جهت انجام تشریفات گمرکی استفاده می‌شود را به ابزارهای پیشرفته و فناوری‌های نوین مجهز نماید. در همین راستا بند ث ماده ۶ قانون مبارزه با قاچاق کالا، وزارتخانه صنعت، معدن و تجارت را موظف ساخته است تا با همکاری دستگاه‌های اجرایی ذی‌ربط نسبت به شناسه‌دار کردن کلیه انبارها و مراکز نگهداری کالا، ثبت مشخصات مالک کالا، نوع و میزان کالاهای ورودی و خروجی اقدام کند. این دسته از اقدامات با دشوار نمودن ارتکاب قاچاق، مرتکب را به زحمت انداخته و هزینه ارتکاب را برای وی افزایش می‌دهد.

۳.۲.۲. حذف زمینه ارتکاب از گذر انضباط بخشی به وسایل حمل و نقل

انجام عملیات حمل و نقل بین‌المللی و نیز ورود کالا به اماکن گمرکی و خروج کالا از آن، با تخلیه و تحویل و یا بدون تخلیه و تحویل کالا، در صورتی که با استفاده از فناوری نوین همراه گردد می‌تواند به حذف بسترهای ارتکاب جرم کمک کند. بر همین اساس بند چ ماده قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز، تجهیز شناورها و وسایل حمل و نقل جاده‌ای کالا به سامانه فنی ردیاب و نیز انضباط بخشی به تردد و توقف شناورها را الزامی نموده است.

۴.۲.۲. حذف یا محدودسازی زمینه ارتکاب جرم از طریق الکترونیکی کردن اسناد.

الکترونیکی کردن اسناد و شناسه‌دار کردن انبارها و انضباط بخشی به وسایل حمل و نقل، به‌عنوان وظایف ذاتی پیشگیرانه دستگاه‌های، عضو ستاد مرکزی مبارزه با قاچاق کالا و ارز پیش‌بینی شده بود. قانون‌گذار با علم اینکه برخی از ابزارها به نتیجه مورد انتظار منتهی نمی‌شود با هدف افزایش اثربخشی تدابیر پیشگیری، تلفیق و ترکیب تکنیک‌ها را دنبال نموده و دستگاه‌های عضو ستاد را ملزم نموده است مسیرهای ورود و حمل و نقل و نیز مراکز نگهداری کالای قاچاق را از طریق اعمال نظارت و مراقبت‌های لازم پرخطر ساخته و احتمال دستگیری مرتکبان را افزایش دهد. بی‌تردید این نظارت جز از طریق یک ساختار سازمانی مناسب و تخصصی با بودجه و امکانات لازم میسر نمی‌باشد که بند الف.م. ۱۰ به‌عنوان یک تکلیف از آن یاد نموده است.

۵.۲.۲. پیشگیری از گذر جاذبه‌زدایی

جاذبه‌زدایی یعنی اقدام به‌گونه‌ای منفعت ارتکاب جرم برای مرتکب از بین برود^۱. بنابراین باید با پیش‌بینی و بکارگیری تدابیری، منافع مورد انتظار را کاهش یا به حداقل رساند به‌طوری‌که مرتکب با محاسبه هزینه-فایده از گذر اندیشه به عمل منصرف شود. پرداخت از طریق کارت‌های اعتباری به جای وجه نقد، کاهش میزان وجه نقد روزانه موجود در صندوق بانک، علامت‌گذاری اشیاء قیمتی، غیرفعال سازی دستگاه‌های الکترونیکی در صورت سرقت و نصب برچسب از جمله اقداماتی است که می‌تواند موجب حذف یا کاهش منفعت ناشی از ارتکاب جرم گردد. در همین راستا، قانون‌گذار به‌منظور تشخیص کالاهای قاچاق یا فاقد مجوز، مانند کالاهای جعلی، غیربهداشتی، غیراستاندارد، از یک‌سو ترخیص کالاهای تجاری را منوط به ارائه گواهی‌های دریافت شناسه کالا، شناسه رهگیری، ثبت گواهی و شماه شناسه توسط گمرک نموده و از سوی دیگر توزیع و فروش کالاهای وارداتی در سطح بازار خرده‌فروشی در حالت عدم نصب این شناسه‌ها را قاچاق محسوب نموده تا از این طریق شهروندان را به جعلی، تقلبی، غیربهداشتی و غیراستاندارد بودن آنها آگاه و در نهایت به عدم خرید تشویق نماید. علاوه بر این، ماده ۱۴ همین قانون، دستگاه‌های تبلیغی، فرهنگی، پژوهشی و آموزشی را موظف ساخته است

۱. ابراهیمی، شهرام، جرم‌شناسی پیشگیری، نشر میزان، چاپ سوم، ۱۳۹۵، ص ۱۲۵.

برنامه‌های فرهنگی، آموزشی و ترویجی را برای جلوگیری از مصرف کالای قاچاق اجرا نمایند. به این ترتیب همان‌گونه که قانون‌گذار برای پیشگیری از سرقت و از بین بردن منافع و جاذبه‌های سرقت برای سارق، خرید مال مسروقه را جرم‌انگاری^۱ و مستوجب مجازات دانسته تا شهروندان با انصراف از خرید اموال مسروقه، موجب ترک تکرار سرقت از جانب سارق گردد، بر این اعتقاد است که پیشگیری از مصرف کالای قاچاق توسط شهروندان، به‌ویژه قاچاق کالای سلامت که به‌طور بالقوه زیست همه شهروندان را تهدید می‌کند در دراز مدت از قاچاق این نوع کالا جاذبه‌زدایی خواهد کرد. امری که تصور کسب منفعت از طریق قاچاق برای مرتکب را به حداقل می‌رساند.

۳. چگونگی پیشگیری

کالاهای موضوع قاچاق را براساس ماده ۱ مشترک قانون امور گمرکی و قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز، می‌توان به سه دسته ۱. کالاهای مجاز ۲. کالاهای مجاز مشروط و ۳. کالای ممنوع تقسیم نمود. به‌منظور حصول اطمینان از رعایت مقررات گمرکی و پیشگیری از قاچاق، کلیه کالاهایی که از سه طریق آبی، هوایی و زمینی قابلیت ورود دارند، باید به استناد ماده ۱۰۳ قانون امور گمرکی^۲ در اسکله‌ها، فرودگاه‌ها و راه‌های مجاز گمرکی برای ورود و خروج وسایل نقلیه، کالا و مسافر، کنترل و تشریفات مربوطه اعمال شود. لذا ممکن است اساساً کالا از مسیرهای غیرمجاز وارد کشور شود (الف) یا از مسیر مجاز وارد گردد، لیکن تشریفات گمرکی، یعنی عملیاتی که در اجرای مقررات گمرکی انجام می‌شود، رعایت نگردد (ب) و یا بدون انجام تشریفات یا از مسیرهای غیرمجاز وارد و در داخل کشور کشف گردد(ج) ماده ۱۱۳ قانون امور گمرکی هر سه

---

۱. ماده ۶۶۲ - هر کس با علم و اطلاع یا با وجود قراین اطمینان‌آور به اینکه مال در نتیجه ارتکاب سرقت بدست آمده است ←
→ آن را به نحوی از انحاء تحصیل یا مخفی یا قبول نماید یا مورد معامله قرار دهد به حبس از شش ماه تا سه سال و تا (۷۴) ضربه شلاق محکوم خواهد شد.

۲. ماده ۱۰۳ - وسایل نقلیه آبی اعم از خالی یا حامل کالا که وارد آب‌های کشور می‌شود باید در اسکله‌های مجاز پهلو بگیرد یا در لنگرگاه‌های مجاز لنگر بیندازد و قبل از انجام تشریفات مربوطه نباید کالایی را تخلیه یا بارگیری نماید یا از اسکله‌ها یا لنگرگاه‌ها خارج شود. هواپیمایی که وارد کشور می‌شود اعم از خالی یا حامل کالا باید در فرودگاه مجاز فرود آید و تشریفات گمرکی مقرر درباره آن انجام شود. برای هواپیماهای خروجی و کالای آنها تشریفات گمرکی باید قبل از پرواز انجام گیرد. وسایل نقلیه زمینی اعم از خالی یا حامل کالا باید از راه‌های مجاز گمرکی وارد کشور شود و یکسره به اولین گمرک مرزی وارد و تشریفات گمرکی آن انجام گردد و همچنین از راه‌های مجاز گمرکی خارج شود.

حالت را قاچاق گمرکی قلمداد کرده است. مجازات هر سه حالت، هم اکنون براساس قانون مبارزه با قاچاق تعیین می‌گردد.

حال سؤالی که در اینجا باید به آن پاسخ داد این است که مرتکبین هر کدام از حالت‌های سه‌گانه، از منظر مطالعات جرم‌شناختی چه اشخاصی هستند و از چه ویژگی‌های برخوردار می‌باشند و اینکه تدابیر پیشگیری وضعی پیش‌بینی شده در فصل دوم قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز نسبت به کدام دسته قابلیت اجرا دارد و چگونه باید اقدام نمود؟

۱.۳. قاچاق از مسیر غیرمجاز و ویژگی‌های مرتکبان آن

قاچاق کالا جزء جرائم قراردادی و دارای قبح اعتباری است^۱، یعنی رفتارهایی که در مقطعی از زمان واجد وصف مجرمانه و قبح ساختگی کیفری شده‌اند. از این منظر، جرم دیگر دارای قبح ذاتی و تاریخی نیست، بلکه حاکمیت با تکیه بر مصالح سیاسی-اقتصادی، از گذر قانون‌گذاری کیفری جرم و مجرم را به وجود می‌آورد.^۲ ولی از آنجا که مرتکبان قاچاق کالا که عمدتاً ساکنان سواحل و نقاط مرزی هستند و به‌رغم منابع و امکانات مادی بالای کشور، از فقر و بیکاری مزمن رنج فراوان می‌برند و به این ترتیب خود را قربانی نقض حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (مانند حق بر انتخاب آزادانه کار با امکانات مناسب و حمایت در برابر بیکاری، حق بر مزد منصفانه، مطابق شئون انسانی، حق بر رفاه، استراحت، اوقات فراغت، تفریح) می‌دانند،^۳ آن را نوعی فعالیت اقتصادی و اشتغال مجاز می‌پندارند و مأموران مبارزه با قاچاق را شورشی و اشتغال‌گر^۴ و آمادگی تحمل هزینه‌های آن را دارند، هزینه‌هایی که بعضاً، به دلیل رعایت

۱. گسن، رمون، **مفهوم جرم‌شناختی جرم**، ترجمه: ابراهیمی، در: دایره المعارف علوم جنایی، کتاب دوم، نشر میزان، چاپ اول، ۱۳۹۳.

۲. نجفی ابرندآبادی، علی حسین، **درباره تحولات جرم‌شناسی**، دیپاچه در: مایک مگوایر و دیگران، دانشنامه جرم‌شناسی اکسفورد، جلد اول، نشر میزان، چاپ اول، ۱۳۸۹، ص ۱۴.

۳. نجفی ابرندآبادی، علی حسین، **پیشگیری عادلانه از جرم، علوم جنایی**، مجموعه مقالات در تجلیل از استاد دکتر محمد آشوری، انتشارات سمت، چاپ پنجم، ۱۳۹۱، ص ۵۹۲.

۴. دریانورد، وحیده، **علت‌شناسی جرم قاچاق کالا در پرتو نظریه‌های خرده فرهنگ مجرمانه**، مطالعه موردی استان هرمزگان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۹۳، ص ۱۲۲.

مقررات بکارگیری سلاح از سوی ضابطان از یک سو^۱ و بهرمندی این دسته از حق‌الکشف موضوع تبصره‌های ماده ۳۶ و تبصره ماده ۷۷ همین قانون، جان آنان را در خطر می‌اندازد.^۲ در واقع برخی از ضابطان بعضاً به دلیل سهیم دانستن خود در ارزش کالای قاچاق مکشوفه و تحصیل حق‌الکشف، اقدام به توقیف یک وسیله حامل کالا تحت هر شرایطی می‌نمایند. علاوه بر این نمی‌توان مسئله گستردگی مرزهای ایران را نادیده انگاشت؛ در واقع، کشور ایران از لحاظ جغرافیایی، بیش از شش هزار کیلومتر مرز خشکی با کشورهای افغانستان، پاکستان، ترکمنستان، ترکیه، ارمنستان، جمهوری آذربایجان و عراق و حدود دو هزار و هفتصد کیلومتر مرز آبی در دریای خزر، خلیج فارس و دریای عمان دارد.^۳

به این ترتیب، تا زمانی که حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی شهروندان توسط حاکمیت تحقق نیابد، تدابیر وضعی - فنی - فناورانه معمول اثر بخشی مورد انتظار را نخواهد داشت. در واقع، این شیوه پاسخ‌دهی، بدون ارائه یک راه‌حل جایگزین و عدم تأمین حداقل حقوق انسانی، در گذر زمان موجب انتقال محل و مکان ارتکاب و در نهایت در نوع عمل مجرمانه، یعنی از قاچاق کالا به قاچاق مواد مخدر می‌گردد.^۴ شایع‌ترین شیوه جابجایی بزهکاری در مکان حالتی است که مرتکبین کالای قاچاق به جای نگهداری آن در فروشگاه که معمولاً در مسیر کنترل مأموران می‌باشد، اقدام به انتقال کالا به کامیون مستقر در مجاور فروشگاه و یا منزل مسکونی نموده و با تبدیل آن به محل کسب جایگزین، به فعالیت خود استمرار می‌بخشند. در واقع به این

۱. از جمله به عنوان مثال، در پرونده کلاسه ۹۵۰۲۰۸ دادسرای نظامی فارس، موضوع شکایت اولیای دم، آقای ع.ع و خانم ر.ا، هر دو بی سواد و فاقد شغل، فرد بزه دیده یعنی فرزند آنها، در ساعت ۴ بامداد، اسکورت خودرو حامل کالای قاچاق (کولر سانترال خارجی) را بر عهده داشته است، از پشت سر، مورد اصابت یک عدد گلوله غیرمستقیم جنگی قرار گرفته، به این صورت که مأمور (ضارب) بر خلاف قانون نحوه بکارگیری سلاح، اسلحه خود را بیرون آورده و بر روی آئینه کنار خودرو گذاشته و تعداد دو تیر شلیک کرده است، این در حالی است که برابر نظر کارشناس سلاح، تیر اندازی در این حالت به دلیل وضعیت استقرار بدن ضارب و متحرک بودن هر دو، موثر در نشانه روی و تیراندازی دقیق بوده و احتمال به خطا رفتن گلوله ← شلیک شده وجود داشته است. علاوه بر این، وظیفه این فرد برابر بر مقررات، نظارت بر عملکرد مأموران ایست و بازرسی بوده و نه تیراندازی یا توقیف کالای قاچاق.

۲. به عنوان مثال می‌توان به پدیده کولبری در شهرهایی چون سردشت، اشنویه، پیرانشهر، بانه و مریوان اشاره کرد. بیشترین آمار کشته شدگان مربوط به کولبری نیز از همین شهرهایی است که بیشترین تماس‌های مرزی را دارا هستند.

۳. در کنار گستردگی مرزهای آبی و خشکی، باید به دو مسئله دیگر یعنی جهانی شدن تجارت از یک سو و به تبع آن جهانی شدن جرم، رشد شرکت‌های فراملیتی و رشد سریع سرمایه‌گذاری‌های مستقیم خارجی از سوی دیگر، نیز اشاره کرد.

۴. بابایی، محمدعلی و علی نجیبیان، چالش‌های پیشگیری وضعی از جرم، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۷۷، پاییز ۱۳۹۰، ص ۱۶۰.

طریق، هم کنترل‌های اتفاقی و پیشگیرانه وضعی را خنثی می‌کنند و هم از طریق جابه‌جایی سریع آن، امکان توقیف کالا به حداقل می‌رسد.

در واقع این دسته مرتکبین، از اینکه تاکنون، با وجود احساس بزه‌دیدگی و محرومیت از حداقل حمایت، در برابر وسوسه ارتکاب جرائم طبیعی و دارای قبح‌ذاتی مانند سرقت و قتل، به دلیل استحکام موانع درونی، مقاومت نموده، و به اصول و ارزش‌های اساسی زندگی پایبند باقی مانده، خود را شایسته تقدیر دانسته و نظریه‌های علت‌شناسی در جرم‌شناسی را منصرف از خود می‌دانند. اما انتقال در نوع و ماهیت قاچاق به‌ویژه، نسبت به کسانی که اعضای خانواده خود را در تیراندازی مأموران از دست داده‌اند، عمدتاً در قالب تشکیل باندهای جنایی نمود پیدا می‌کند. باندهایی که علقه اجتماعی اعضای آن متزلزل گردیده و مترصد فرصت جهت ارتکاب جرائم خشونت‌بار ایذایی و انتقام‌مدار خواهند بود. بی‌تردید هزینه‌های تهدید این دسته، که به دلیل برچسب مجرمانه و محرومیت از حقوق اجتماعی ناشی از مجازات‌های تبعی^۱ نسبت به خود و مجازات‌های کمانه‌ای نسبت به فرزندان و نسل‌های بعدی، از زندگی اجتماعی طرد شده‌اند، قابل مقایسه با زیان ناشی از قاچاق کالا، که در هر صورت در دراز مدت با الحاق به سازمان تجارات جهانی موضوعیت خود را از دست خواهد داد، نمی‌باشد.

۲.۳. کالای کشف شده در بازار داخلی و مرتکبین آن

اگرچه قسمت اخیر ماده ۱ قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز، علاوه بر مبادی ورودی، کالایی که بدون انجام تشریفات گمرکی یا از مسیرهای غیرمجاز وارد و در بازار داخلی کشف شود را قاچاق دانسته است، اما باید در ابتدا مختصات مرتکبین آن بررسی تا پس از آن متناسب با این تحلیل نسبت به پاسخ‌دهی اقدام نمود.

این دسته که اغلب محکومان را تشکیل می‌دهند، کسانی هستند کالای‌های مذکور را از بازارهای داخلی خریداری می‌کنند و بنا بر عرف جاری، از فروشندگان، برگ سبز گمرکی مطالبه نمی‌کنند و اساساً فاقد قصد مجرمانه می‌باشند. بنابراین تدابیر پیشگیرانه وضعی قابل اجرا در قلمرو گمرکی منصرف از این دسته است.

۱. ماده ۲۵- محکومیت قطعی کیفری در جرائم عمدی، پس از اجرای حکم یا شمول مرور زمان، در مدت زمان مقرر در این ماده محکوم را از حقوق اجتماعی به‌عنوان مجازات تبعی محروم می‌کند.

یکی از شیوه‌های پیشگیری از خرید و مصرف کالای قاچاق توسط این دسته، همان‌طور که قانون‌گذار نیز در ماده ۱۴ از قانون مبارزه با قاچاق بر آن تأکید کرده است، اقدامات ایجابی، یعنی افزایش کیفیت تولیدات داخلی از یک‌سو و تبیین علمی خطرات و آثار مصرف کالای قاچاق سلامت‌مدار از طریق تدوین و اجرای برنامه آموزش همگانی نسبت به اشخاص در معرض خطر جرم قاچاق، موضوع بند ۱۱ و نیز انتشار تجارب مصرف‌کنندگان کالای قاچاق از سوی دیگر می‌باشد؛ مصرف‌کنندگانی که مبتلا به بیماری‌های دیردرمان شده‌اند. لذا تا زمانی شرط اول، یعنی افزایش کیفیت تولیدات داخلی محقق نشود، فرهنگ عمومی کالای قاچاق را با کیفیت تلقی نموده و به این ترتیب تدابیر پیشگیرانه وضعی و کیفری که عمدتاً بر مبنای یک افق کوتاه مدت و فایده‌مندی زود هنگام و مسکن‌گونه طراحی شده، خنثی خواهد شد.

به این ترتیب، مبارزه با قاچاق کالا و پیشگیری از آن، یک امر انتزاعی نیست تا متناسب با آن تحلیل‌های انتزاعی ارائه نمود. لذا تا زمانی که شهروند عادی و یا حتی متصدی و متولی و صاحب منصب، با یک محاسبه هزینه - فایده، تقاضا برای تهیه کالای خارجی در زمینه پوشش، تغذیه، دارو، وسایل نقلیه و... را در بالاترین سطح خود نگه دارد و در مواجهه با پیشنهادات فروشنده، به دلیل ترجیح حق سلامت و غبطه خود، صرفاً کالای خارجی را مطالبه می‌نماید، فعالیت دستگاه‌های تبلیغی و نفس تبلیغ نیز چندان مؤثر نخواهد بود. آیا زمان آن نرسیده است که در پرتو نظریه آسیب اجتماعی‌شناسی^۱، در کنار سخت‌گیری در مبارزه، به نقش نهادها، شرکت‌ها و بنگاه‌هایی که با بهره‌مندی از حمایت حاکمیت به بهانه عدم تضعیف تولید داخلی از یک‌سو و تسلط بر بازار انحصاری تولید و عرضه و توزیع و خارج شدن با برنامه از فرایند رقابت از سوی دیگر، ضمن وارد نمودن آسیب و تهدید حق حیات، سلامت، بهداشت و...، به‌طور غیرمستقیم مصرف کالای قاچاق را ترغیب، تحریک یا تسهیل و در ارتکاب آن معاونت می‌نمایند، لیکن تاکنون در دایره علت‌شناسی وارد نشده‌اند، پرداخت و آنان را به مسئولیت‌پذیری، پاسخ‌گویی و جبران خسارت ناشی از حق انحصار چندین دهه تولید بی‌کیفیت و آسیب‌زا و موجب مصرف کالای قاچاق واداشت؟

۱. نجفی ابرندآبادی، علی حسین، از جرم‌شناسی تا آسیب اجتماعی‌شناسی، مجله تحقیقات حقوقی (یادنامه شادروان دکتر رضا نوربها)، دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی، ضمیمه شماره ۵، ۱۳۹۰.

۳.۳. ورود کالا از مسیر مجاز و عدم رعایت تشریفات

سؤال اساسی که در ابتدا باید به آن پاسخ داد این است که مهم‌ترین مصادیق این نوع قاچاق کدام است. پس از پاسخ به این سؤال، به تحلیل ویژگی‌های مرتکبان آن خواهیم پرداخت. مصادیق قاچاق مشمول این بند، در دو قانون امور گمرکی (ماده ۱۱۳) و قانون مبارزه با قاچاق کالا (ماده ۲)، عبارت است از: الف) خارج نکردن وسایل نقلیه و یا کالای ورود موقت ظرف مهلت مقرر. ب) اضافه کردن کالا به محموله عبوری خارجی^۱. ج) اظهار کالا به گمرک با ارائه اسناد و یا مجوزهای جعلی. د) بیرون بردن کالای تجاری از اماکن گمرکی بدون اظهار یا بدون پرداخت یا تأمین حقوق ورودی. و) اظهار کالای ممنوع‌الورود تحت عنوان کالای مجاز. ز) وجود کالای اضافی همراه کالای اظهار شده. ح) واردات کالا به صورت تجاری با استفاده از تسهیلات کالاهای مصرف شخصی مانند تسهیلات تعاونی‌های مرزنشین و ملوانی. مهم‌ترین ویژگی این دسته، ارتکاب آن به شکل تقلب‌آمیز، یعنی سوءاستفاده از زیرکی است.

مرتکبان این دسته از اعمال، عمدتاً بزهکاران به اصطلاح یقه‌سفید هستند که اعمال خود را از طریق و در چارچوب ظرفیت و پوشش اشخاص حقوقی مانند شرکت‌های حمل و نقل، که مسئولیت حمل و تحویل کالا را برعهده دارند و نیز کارگزار گمرکی، مرتکب می‌شوند.

این دسته که از مبادی رسمی اقدام به قاچاق کالا می‌کنند و حجم قاچاق آنان قابل مقایسه با دو دسته قبل نیست، هم از کمیت و کیفیات تجهیزات الکترونیکی و مراقبتی موجود در مبادی رسمی و شیوه کارکرد آن آگاه هستند، و هم از میزان آسیب‌پذیری برخی نیروی انسانی متصدی کنترل و مراقبت در برابر فساد؛ نیروی انسانی که نه تنها خود را مسئول اعمال مجرمانه خود نمی‌دانند، بلکه جرم ارتکابی را تحت تأثیر توجهیات خود و نیز ملاحظه واقعیت بیرونی، مطابق با نظریه خنثی‌سازی موانع درون، مباح تلقی و آن را شیوه‌ای برای جبران نقض حقوق اولیه خود، کوتاهی مدیران مافوق و یا بی‌عدالتی اجتماعی می‌داند که روزانه آن را تحمل و مشاهده می‌کند.

۱. ترازیت خارجی براساس ماده ۱۷۲ آیین‌نامه اجرایی قانون امور گمرکی، "عبارت از این است که کالای خارجی به‌منظور عبور از خاک ایران از یک نقطه مرزی کشور وارد و از نقطه مرزی دیگر خارج شود". لذا هرگاه پلمت عمدا شکسته یا محو شده و در محتویات بسته دخیل و تصرف شده باشد در این صورت نسبت به مرتکب بر طبق قانون کیفر مرتکبین قاچاق رفتار خواهد شد.

به این ترتیب از آنجایی که تهدیدات ناشی از فساد مرتکبین دسته سوم، یعنی بزهکاران به اصطلاح یقه سفید، که تنها بخش اندکی از قاچاق آنان کشف، تعقیب و رسیدگی می‌شود، به ثبات و امنیت جامعه، سنت‌ها و ارزش‌های اخلاقی و عدالت و نیز توسعه پایدار و حاکمیت قانون لطمه می‌زند، پیشگیری از جرائم این دسته عزم ملی به دور از مصلحت‌گرایی و تبعیض نسبت به مرتکبین آن به‌ویژه از طریق شفاف‌سازی حیات اقتصادی تاریک آنان با اتکاء به قدرت رسانه‌های مستقل و اقدام عملی می‌طلبد.

تاریخ نشان داده است نظام‌های سیاسی که خود را آگاهانه از قوه چهارم، یعنی قوه و قدرت رسانه محروم کرده‌اند و در واقع به این سان با شفاف بودن و شفافیت به بهانه مصلحت و حفظ خود دشمنی ورزیده‌اند، و فراتر از آن، گزارشگران و افشاکنندگان فساد را به جای حمایت، تحت عناوین مختلف کیفری تعقیب و تهدید نموده‌اند، ناگزیر با حمله انواع فساد درونی روبه‌رو شده‌اند و از آنجا که این فساد آشکار نشده و به عبارتی جزء رقم سیاه بزهکاری قرار گرفته است، در نهایت به‌عنوان یک تهدید جرم‌شناختی در آمده و پایه‌های آن نظام را متزلزل نموده است. به عبارت دیگر مخالفت با شفافیت و شفاف‌سازی و نقد درونی از گذر رسانه‌های مستقل و دانشگاهیان مستقل، باعث می‌شود که این نظام‌ها، همچون اقیانوس پیمای بدون رادار با برخورد با توده یخی زیر آب، منهدم و دو نیم شوند.

نتیجه گیری

دو دسته نخست از اشکال ارتکاب قاچاق کالا، عمدتاً از جمله جرائم مبتنی بر نیاز بوده و مرتکبان آن، از یک سو فاقد حالت خطرناک جرم شناختی می‌باشند و از سوی دیگر خود را بزه‌دیده نقض حقوق بنیادین می‌دانند. علاوه بر این، این دسته، اصل عمل را مجرمانه نمی‌پندارند. اما در شکل سوم، مرتکبین هم از ظرفیت سازگاری و هم از قدرت ارتکاب بالا برخوردارند، بر همین اساس، پیشگیری از فعالیت مجرمانه آنان به‌عنوان یکی از مصادیق جرائم اقتصادی موضوع ماده ۳۶ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ و یا فساد موضوع ماده ۱ قانون ارتقا سلامت اداری و مقابله با فساد مصوب ۱۳۹۰/۰۸/۰۷ مجمع تشخیص مصلحت نظام، مستلزم شفاف‌سازی تمام فعالیت‌های اقتصادی این دسته به‌ویژه با توسل به ظرفیت رسانه‌های مستقل است. شفافیت معمولاً از طریق سازوکارهای بیرون و درون سیستمی به شکل علنی یا مخفی انجام می‌شود. لیکن بهترین نوع نظارت که در پیشگیری نقش دارد نظارت بیرونی و مستمر است که معمولاً از طریق سازمان‌های مردم‌نهاد و به کمک رسانه‌ها انجام می‌شود. از آنجایی که قاچاق کالا و ارز به استناد ماده ۵۷ قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز، یک جرم اقتصادی است و آثار سوء آن دامن نه تنها نظام اقتصادی بلکه زندگی و سلامت روزمره مردم را می‌گیرد، لذا سازمان‌های مردم‌نهاد و رسانه‌ها حق دارند با شفاف‌سازی و استخراج نقاط آسیب‌پذیر، یاور سازمان‌ها در پیشگیری و مبارزه با قاچاق باشند.

به این ترتیب، دولت در معنای عام، باید از یک سو، از نظارت سازمان‌های مردم‌نهاد مستقل که در چارچوب مقررات ثبت و شناسنامه‌دار شده‌اند^۱ استقبال کند و طی مقررات خاص، حقوق گزارشگران و افشاکنندگان فساد را به رسمیت شناسند، فرایند افشا را تسهیل و مرجع دریافت گزارشات افشاگرانه را تعیین و به‌گونه‌ای اقدام کنند تا این دسته که معمولاً بدون سوءنیت، فساد،

۱. "شفافیت برای ایران" و "دیده‌بان شفافیت و عدالت" دو سازمان مردم‌نهاد ثبت شده در این زمینه می‌باشند که البته بهتر است مؤسسان و گردانندگان سازمان‌های مردم‌نهاد علاقمند به فعالیت در قلمرو "شفافیت" به‌منظور انجام بهتر رسالت خود و حفظ استقلال در تحقیقات، فاقد کمترین وابستگی به احزاب، جناح‌ها یا به‌طور کلی به حاکمیت باشند. باید خاطر نشان ساخت که نوع نگاه قانون‌گذار به سازمان‌های مردم‌نهاد، با وجود اینکه در ماده ۱۰ قانون ارتقاء سلامت اداری و مقابله با فساد، وزارت کشور موظف شده است تمهیدات لازم را درباره توسعه و تقویت سازمان‌های مردم‌نهاد در زمینه پیشگیری و مبارزه با فساد را فراهم سازد، مبتنی بر اعتماد نیست و چندان استقبال نمی‌شود.

شروع به فساد و یا موقعیت در معرض خطر فساد را برملا می‌کنند در معرض تهدید صاحبان قدرت قرار نگیرند.

از سوی دیگر، شرایطی مهیا کند تا رسانه‌های تخصصی که در حوزه اقتصادی فعال هستند نیز بتوانند با دسترسی به داده‌ها و اطلاعات واردات و صادرات و غیره راهکارهای پیشگیری اقتصادمحور برای پیشگیری از قاچاق کالا ارائه دهند. چون پیشگیری غیرکیفری، چه بسا با اصلاح قانون، نظام قیمت‌گذاری، یا کیفی کردن تولید داخلی قابل تحقق باشد. به عبارت دیگر، پیشگیری از قاچاق کالا با صرف نصب دستگاه‌های الکترونیکی که نوعی پیشگیری وضعی و البته معلول مدار است محقق نمی‌شود. ضمن اینکه مرزهای طولانی آبی و خاکی موجب دشواری در کنترل و خنثی شدن راهکارهای وضعی شده است. بر همین اساس باید راهکارهای نرم دیگری مانند اشتغال یا رقابتی شدن اقتصاد در اولویت قرار گیرد.

فهرست منابع

۱. ابراهیمی، شهرام، **پیشگیری از جرم در چالش با موازین حقوق بشر**، رساله دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، ۱۳۸۷.
۲. ----- **جرم‌شناسی پیشگیری**، نشر میزان، چاپ سوم، ۱۳۹۵.
۳. بابایی، محمدعلی و علی نجیبیان، **چالش‌های پیشگیری وضعی از جرم**، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۵۷، پاییز ۱۳۹۰.
۴. حسینی، سید حسین و محمد مسعود ملازمیان، **بررسی تطبیقی پیشگیری وضعی از جرم ارتشا در حقوق ایران و کنوانسیون مریدا**، پژوهش‌نامه حقوق کیفری، دوره ۶، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۳۹۴.
۵. خانعلی‌پور، سکینه، **پیشگیری فنی از جرم درآمدی بر مدیریت جرم‌شناسی ریسک جرم**، نشر میزان، چاپ اول، ۱۳۹۰.
۶. دریانورد، وحیده، **علت‌شناسی جرم قاچاق کالا در پرتو نظریه‌های خرده فرهنگ مجرمانه**، مطالعه موردی استان هرمزگان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۹۳.
۷. صبوری‌پور، مهدی و حامد صفایی آتشگاه، **پیشگیری وضعی از قاچاق کالا در قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز مصوب ۱۳۹۲**، مجله حقوقی دادگستری، دوره ۸۰، شماره ۹۳، بهار ۱۳۹۵.
۸. صدر توحید خانه، محمد، **حقوق در چنبره دشمن**، از سیاست آمریکایی جنگ با ترور تا نظریه آلمانی حقوق کیفری دشمنان، تازه‌های علوم جنایی (مجموعه مقاله‌ها)، زیر نظر علی حسین نجفی ابرنآبادی، چاپ اول، ۱۳۸۸.
۹. عظیمیان بجستانی، محمد و دیگران: **سیر تحول قانون‌گذاری در زمینه مواد مخدر، روان‌گردان‌ها و اعتیاد**، انتشارات مرکز پژوهش، مطالعات و آموزش ستاد مبارزه با مواد مخدر، چاپ اول، ۱۳۸۶.
۱۰. گسن، رمون، **مفهوم جرم‌شناختی جرم**، ترجمه: ابراهیمی، در: دایره‌المعارف علوم جنایی، کتاب دوم، نشر میزان، چاپ اول، ۱۳۹۳.
۱۱. گلی، رضا و ابراهیم نقدی، **محشای قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز**، انتشارات راه دانشگاه، چاپ اول، ۱۳۹۴.

۱۲. منصور آبادی، عباس و شهرام ابراهیمی، **تحولات مدیریت پیشگیری از جرم**، فصلنامه مطالعات پیشگیری از جرم، شماره ۸.
۱۳. نجفی ابرنآبادی، علی حسین، **درباره تحولات جرم‌شناسی**، دیپاچه در: مایک مگوایر و دیگران، دانشنامه جرم‌شناسی آکسفورد، جلد اول، نشر میزان، چاپ اول، ۱۳۸۹.
۱۴. ----- **به سوی تعریف یک سیاست ملی پیشگیری از بزهکاری**، دیپاچه در: حمید رضا نیکوکار (به کوشش) دانشنامه پیشگیری از جرم آکسفورد، نشر میزان، ۱۳۹۴.
۱۵. ----- **پیشگیری عادلانه از جرم**، در: علوم جنایی، مجموعه مقالات در تجلیل از استاد دکتر محمد آشوری، انتشارات سمت، چاپ پنجم، ۱۳۹۱.
۱۶. ----- ، **از جرم‌شناسی تا آسیب اجتماعی‌شناسی**، مجله تحقیقات حقوقی (یادنامه شادروان دکتر رضا نوربها)، دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی، ضمیمه شماره ۵۶، ۱۳۹۰.